

GÖSTA BOHMAN:

Betraktelser kring en mycket modig man

Med utgångspunkt i boken om den norske statsmannen C J Hambro jämför Gösta Bohman Norge och Sverige. Osökta jämförelser kan dras mellan förkrigsårens nordiska freds- och försvarsdebatter och dem som förs i dag. Motsättningarna mellan fredsaktivister och realister är desamma då som nu. En nästan otrolig aningslöshet präglade de två ländernas statsledningar före och under våren 1940.

Den 8 och 9 april 1940 rådde febril verksamhet i Kungl. Svea Artilleriregementes (A 1:s) kaserner vid Valhallavägen i Stockholm. Ute i Europa pågick det stora kriget – det krig som ännu inte blivit stort och som somliga engelsmän alltjämt kallade "this silly war". Natten mellan den 12 och 13 mars hade fred slutits i Moskva mellan Sovjetunionen och Finland. Därmed hade det ytterligt allvarliga hot mot Sverige avvärjts som de brittiska och franska kraven på genommarsch till Finlands hjälp genom norra Sverige inneburit – en genomskinglig förevändning för att komma åt de nordsvenska malmgruvorna och leveranserna till Nazi-Tyskland. Tanken svindlar inför det som kunde ha lett till att Sverige dragits in i kriget på "fel" sida och att Sovjet råkat i krig med västmakterna.

Nu i början av april pågick hemtagning av de beredskapsförband som sammandragits till norra Sveriges försvar i samband med finsk-ryska krigsutbrottet hösten 1939. Samtidigt började nya hotbilder avteckna sig. Rykten korsade varandra om brittisk-franska framstötter mot Norge – och även Sverige – inriktade bl a på att skära av malmtransporterna till Tyskland. Rykten också om förberedda tyska motåtgärder.

Under vintern hade reservbefäl i stor utsträckning varit inkallat till efterutbildning men hemförlovats efter freden i Moskva. I början av april blev ryktesflödet allt intensivare. Sveriges ÖB begärde den 4 april förstärkt försvarsberedskap och den 8 april att bl a ett par arméfördelningar i södra Sverige skulle mobiliseras. Dåvarande försvarsministern Per Edvin Sköld var motvillig. Blott de två fördel-

*Riksdagsmannen och f statsrådet
Gösta Bohman var ordförande i
Moderata Samlingspartiet 1970–81.*

ningarnas befäl fick inkallas samt med början den 10 april den skavalleribrigaden. Men i övrigt förutsattes ingen beredskapshöjning.

Den 8 och 9 april höll allt A 1:s befäl på att samlas och mönstras in. När jag själv vid 4-tiden på eftermiddagen den 9 cyklade hem, möttes jag av kvällstidningarnas löpsedlar och besked om tyskt anfall mot Danmark och Norge.

Boken om C J Hambro

Vad som föranlett mig att gå tillbaka i minnet till den soliga aprilisdagen har varit en i Norge hösten 1984 utgiven biografi över Carl Joachim Hambro, en av de verkligt stora i Norges, ja Europas historia (Johan Hambro: "C J Hambro – Liv og drøm", Aschehoug 1984). En personlighet av sällsynt resning – en statsman i ordets egentliga mening – som tyvärr för betydande delar av dagens svenska generation är okänd eller bortglömd. Jag har i en understreckare i Svenska Dagbladet i december 1985 redan recenserat boken, men dess innehåll måste bedömas som så värdefullt att en utförligare redovisning bör lämnas.

Den målande skildring som C J Hambros son ger sin far är utomordentligt intressant – och borde fortfarande vara aktuell – inte bara för hans egna landsmän utan också för oss svenskar. Framst därför att de nordiska länderna var insvepta i samma utrikespolitiska spindelväv och det inrikespolitiska spelet i hög grad löpte parallellt.

Osökta jämförelser kan dessutom dras mellan förkrigsårens nordiska freds- och försvarsdebatter och dem som förs idag. Motsättningarna mellan fredsaktivister å

ena sidan och realister å den andra är desamma – då som nu. I många hänseenden kan dagens svenska generation känna igen krigsårens politiska utveckling. Det som hände i Norge – och i Danmark – kunde ha inträffat i Sverige. Om inte *om* hade varit i vägen. För vårt eget vidkommande var under krigsåren detta lilla ord "om" avgörande.

Det finns ännu ett skäl att ta del av Hambro-biografien. Den ger en levande bild av kulturlivet i Norge omedelbart före och efter unionskrisen med Sverige, en bild som vi insulära och om norska förhållanden särdeles okunniga svenskar har all anledning att studera. Vi behöver det och det omtänkande som bilden borde leda till.

Och sist men inte minst: Sällan har jag haft tillfälle att – om uttrycket tillåts mig – få mig serverat en så sammanhållen skildring av det som ledde till världskatastrofen samt om enskilda människors betydelse för dess förlopp. Boken om Hambro fyller en plats inte bara i norsk utan också i svensk nutidshistoria.

En sällsynt man

Carl Joachim Hambro föddes 1885. Han var journalist, författare, litteraturkritiker, översättare och politiker. I många år var han chefredaktör för en av Norges mest ansedda tidningar, Morgenbladet. Han var länge ordförande i Studenter-samfundet – i dåtidens Norge med dess enda universitet en akademisk, starkt opinionsbildande intellektuell kulturorganisation, som vi saknar motsvarighet till i Sverige. Hambro var ordförande i norska högerpartiets centralstyrelse i stort sett från 1928 till 1954. Han blev

riksdagsman 1919 och kvarstod som sådan till 1957 – under större delen av tiden som stortingspresident eller odeltingspresident. Han var dessutom under en följd av år ordförande i stortingets utrikesutskott.

Hambros verksamhet på det internationella planet var inte mindre intensiv. Från 1939 till 1946 var han president i Nationernas Förbund. När Förenta Nationerna efter kriget tillkom, spelade han även där en inflytelserik roll.

Han kom från Vestlandet, var född i Bergen och nära befreundad med den tidens norska kulturella, intellektuella och politiska elit. Han förvaltade sitt arv väl. Han var färgrik, en talare som få. Han kunde med stor inlevelse förena djupa kunskaper med en härlig och övertygande humor. Han var patriot och demokrat i ordets bästa bemärkelse. En demokrat, som betraktade individens integritet och självständighet som omistliga förutsättningar för den parlamentariska demokratin. Norge hade under det svåra 40-talet inte någon annan politiker med ens tillnärmelsevis hans resning. Och – inte minst – han var modig. Han vågade "sticka upp". Det fuktiga fingrets uppiggelse fann hos honom inget gensvar.

Hambro hade en utpräglad konservativ grundsyn, byggd på nationellt ansvar, höga moraliska och kulturella värderingar samt en närmast självfallen känsla för människor på livets skuggsida. Med sin konservatism förenade han en klart liberal syn på den enskilde och på förhållandet mellan denne och det allmänna. Han sade sig inte begripa människor som "ikke forstår at man overhodet ikke kan føre konservativ politikk hvis man ikke har en moralsk og religiøs bakgrunn".

Politik er – strök han under – inte bara det möjligas konst. Politik måste vara något mera. "Den politikk som er i pakt med *fremtiden*, må gå ut på å gjøre mulig imorgen det som er umulig idag". I all politisk verksamhet måste man följa en klar och bestämd linje. "... fraviker man den linjen, då har man ikke noe holdepunkt".

Hambro framstår för läsaren av biografien – även om man må göra reservationer med hänsyn till författarens närhet till sitt objekt – som en högerpolitiker i ordets allra bästa bemärkelse. Han behövdes, liksom det norska högerpartiet, i en tid då varken Arbeiderpartiet, Venstre eller Bondepartiet tycktes medvetna om det grundläggande ansvar som politiker måste vara beredda att axla för sin nation och dess framtid. Mest patetisk framstår i det sammanhanget ledaren för Venstre – en gång Norges betydelsefulla, starkt nationella parti – Johan Ludwig Mowinckel. Denne hade tillsammans med företrädare även för de andra partierna efter krigsutbrottet som konsulter adjungerats till regeringen men sedan uppehållit sig i Stockholm och blivit den kanske främste företrädaren för en defaitistisk politik. Till sist tvingades Nygaardsvold att avskeda Mowinckel efter flera påstötningar från Hambro.

Kamp för starkare försvar

Inom det begränsade utrymme som står till mitt förfogande är det inte möjligt att återge annat än tunga avsnitt av biografien. Jag har främst valt att dra näraliggande paralleller mellan norsk och svensk försvarsdebatt under mellankrigsåren samt att i korthet skildra Ham-

bro's insatser den skicksedigra aprilnatten, då tyska flottstyrkor angrep och intog de viktigaste norska kuststäderna samt marina enheter gick upp i Oslofjorden i främsta syfte att ta det norska kungahuset, regeringen och Stortinget med överraskning. Den natt då några modiga män vid gamla kanoner i ett av kustbatterierna vid Drøbak lyckades sänka den tyska kryssaren Blücher och därmed med viktiga timmar fördröja aktionerna mot Norges hjärta.

Hambro var försvarsinriktad liksom sitt parti Høyre. I debatt efter debatt strök han under att den neutralitet Norge valt förutsatte ett starkt försvar: – Det är över huvud taget inte möjligt att hävda neutralitet utan ett minimum av makt för att värna den. Den uppfattningen drev han konsekvent med allt starkare lidelse och övertygelse allteftersom demokratiens och fredens förutsättningar försvagades ute i det kontinentala Europa. Han talade för de små nationernas inte bara rätt utan också skyldighet att hävda sig mot de stora: – Det som stormakterna kallar avspänning är bara den tid stormakten behöver för att smälta den lilla stat som den slukat.

Han och hans parti talade för döva öron. Det var inte bara Arbeiderpartiet – socialdemokraterna – utan även Venstre och Bondepartiet som inte ville lyssna. De två "mittenpartierna" – om begreppet tillåts mig – fungerade länge under 30-talet växelvis som stödpartier åt socialdemokraterna, alltmedan Høyre målmedvetet arbetade för borgerlig samling. Socialdemokraterna kunde i stort sett fullfölja den nedrustningspolitik som dess ungdomsförbund dragit upp riktlinjer till redan 1914 och som symbolise-

rades med "det brukne gevær". Det hade inte minst varit Mowinckel som i mitten på 30-talet givit socialdemokraterna ett starkt stöd för deras nedrustningspolitik. Den modifierades så småningom, men alltför sent och först då krisläget i Europa blivit överhängande. Från att ha syftat till total nedläggning av allt vad försvar hette kom politiken att innebära motstånd mot alla strävanden att stärka försvaret eller att till nöds och motvilligt godta det absoluta minimum som kunde samla en stortingsmajoritet.

Den socialdemokratiska regeringen valde under det sena 30-talets mest hotfulla år att motivera sitt nejsägeri till försvaret med att ökade försvarsanslag kunde skrämra upp folk. Utrikesminister Halvdan Koht blev skrämsepolitikens främste förespråkare.

Det som stormakterna kallar avspänning är bara den tid stormakten behöver för att smälta den lilla stat som den slukat.

I slutet av 1936 hade Hambro som ordförande i Stortingets utrikeskommitté velat kalla armé- och marincheferna till hearings inför kommittén. Detta avvisades: "... folk ble nervøse" – hette det. Man kunde riskera "hysterisk skrik i avisen".

Så sent som 1939 föreslog Hambro regeringen att ta upp omgående förhandlingar med de politiska partierna om en förstärkning av försvaret. Detta avvisades. Koht förklarade att det inte var nödvändigt att bli uppskrämd: "I den

föreliggande situasjon truer eg ikkje vi har krigsfaeren hangende over oss." Statsminister Nygaardsvold instämde. Han ville inte öppna porten för några överläggningar – förklarade han. Han ville hellre "slå porten igjen og ta nøklen ut".

Kritiken av Chamberlain

Hambro råkade särskilt vid ett tillfälle själv i storm. Han red inte bara ut den. Han lyckades även vända den hårda opinionsvinden.

I september 1938 deltog Hambro i Nationernas Förbunds överläggningar i Genève i anledning av Hitlers hot mot Tjeckoslovakien. Han varnade. Han vädjade inte minst till de små nationerna att gå samman och gemensamt hävda oberoendets och den nationella frihetens principer gentemot det som just då höll på att hända. Han var närmast desperat över sin egen och folkförbundets maktlöshet mot våldets och aggressivitetens krafter.

"I stället för att berömma Chamberlain borde man fråga vilken nation som blir nästa offer."

Så följde Neville Chamberlains uppgörelse med Hitler – den som under rubriken "peace in our time" åt det nakna våldets företrädare prygav den stat vars oberoende Storbritannien och Frankrike garanterat.

Just begreppet "fred i vår tid" blev plötsligt alla trogna fredsvänners hyllningshälsning till den brittiske premiärministern. I Norge talade inte någon auk-

toritativ röst emot. Tidningarna samlade in namnunderskrifter för en tacksamhets adress till Chamberlain. Krav restes till den norska Nobelkommittén att Chamberlain skulle ges fredspriset. Bara Hamro reagerade med hela sitt starka temperament och sin överlägsna retoriska skicklighet:

– Mer än någon annan har Chamberlain bidragit till att bryta sönder Nationernas Förbunds anseende och att avlägsna allt förtroende för stormakterna. ... Den fred som uppnåtts utgör en våldshandling utan motsvarighet i vår civilisations historia. ... England och Frankrike säljer Beneš bakom dennes rygg.

Därmed bröt orkanen ut. Kritiken mot Hambro växlade mellan indignation och rent raseri. Hans egen tidning tog bestämt avstånd från honom. Likaså hans parti – Høyre – som utfärdade något som liknade en krigsförklaring mot sin ordförande.

Hambro vidhöll och utvecklade sin uppfattning: – Sett i sitt historiska sammanhang utgjorde det som skett ett skrämmande hot mot allt vad småstater hette. I stället för att berömma Chamberlain borde man fråga vilken nation som blir nästa offer. Det måste åligga den lilla statens främste talesmän att hävda rättsprinciper och idéer och reagera mot varje övergrepp och alla våldshandlingar mot de små. Just dessa måste betala ett dyrt pris om de lät moralisk feighet binda deras tunga när stora stater kränkte rätt och billighet, traktater och givna löften.

Stormen vände. Denne enda man vände opinionen. Den klandrade och nästan utstötte – den vars huvud så gott som hela Norge krävt – blev i januari

1939 återvald till stortingspresident utan motkandidat och med större majoritet än någonsin tidigare i Stortingets historia.

Från denna position och som ordförande i utrikesutskottet fortsatte Hambro kampen för Norges försvar mot den socialdemokratiska regeringen. Han förutsåg vad som måste hända. Socialdemokraterna såg – gjorde han gällande gång efter gång – bara partitaktiskt på Norges läge, inte på landets bästa. Om Norge inte såg till att förskaffa sig möjligheter att hävda sin neutralitet, hotade katastrof. ”Jeg raser og raser” – skrev han i februari 1940 – ”men jeg kan jo ingenting gjøre.”

Brittisk-franska påtryckningar

Så kom Altmark-affären – britternas uppbringande på norskt territorialvatten av det tyska förrådsskeppet med brittiska krigsfångar. En klar neutralitetskränkning, som i boken ges en fylligare bakgrund än den jag minns mig ha fått, då kränkningen ägde rum.

I det läget sökte Hambro få till stånd en samlingsregering. Initiativet avvisades av Nygaardsvold med argumentet att en flerpartiregering skulle förlamas av oenighet.

I mars 1940 hade i norsk press offentliggjorts rykten om att Storbritannien och Frankrike av Norge begärt rätt att få till Finlands hjälp marschera genom Norge. Utrikesminister Koht lät meddela den norska pressen att någon sådan hänvändelse *inte* förekommit. Samtidigt förberedde emellertid britterna ett offentliggörande av Norges nekande svar på den hänvändelse som alltså enligt Koht *inte* skulle ha förekommit.

Den 5 april kom en skarp brittisk not, i vilken britterna förbehöll sig rätt att vidta alla nödvändiga åtgärder för att förhindra att Tyskland genom norska vatten tillfördes för kriget vitala förnödenheter. Det Interallierade Högsta Rådet hade redan den 28 mars fattat beslut härom – liksom om minutläggning i norska territorialvatten. Men det var först den 5 april som noten härom överlämnades till Norge. Och även till Sverige (Jämför Gunnar Hägglöf: ”Det kringrända Sverige”, Norstedts 1983, sid 297 ff.)

Dagen efter – lördagen den 6 april – gav Koht Stortinget en utrikespolitisk redogörelse. Man han nämnde inte ett ord om de brittisk-franska noterna. Det var ju ett öppet möte – förklarade han senare. Han hade – än en gång – inte velat ”skremme opp” folk. Utrikesministern kom synbarligen inte att tänka på möjligheten att begära hemligt stortingsmöte. Till yttermera visso underlät Koht att orientera utrikesutskottet om vad som inträffat. Utskottet hade utsatt ett möte till den 9 april. Men alla tecken på en förestående skärpning av krisen hade föranlett Hambro att redan på lördagen begära att utskottets ledamöter för alla eventualiteter skulle stanna i Oslo över helgen.

Utrikesminister Kohts märkliga tystnad

Det visade sig sedan att Kohts tystnad inte bara gällt västmakternas hänvändelser utan också de underrättelser som löpt in *före* den 6 april från Berlin och Köpenhamn om inlastning av trupper och materiel i tyska hamnar samt att marina enheter redan observerats på väg norrut.

Den danske utrikesministern hade blivit så oroad att han telefonerat till Koht och frågat om de två inte borde begära en förklaring av Berlin om vad det hela rörde sig om. Koht hade svarat att antingen var uppgifterna felaktiga, och då var det ingen fara på taket, eller också var de riktiga, och då "nyttat det ikke med noen henvendelse". Koht hade sade han – inte blivit "oppskremd".

Till saken hör också att Hambro på uppmaning av Nygaardsvold – som även han hållits ovetande av Koht – ringt till Koht på lördagen och meddelat att utrikesutskottet höll sig berett för ett sammanträde under helgen samt frågat om Koht hade några nyheter att komma med: "Koht svarte benektende."

På söndagen anlände ett telegram till utrikesdepartementet från den norske ambassadören i Berlin: – En transportflotta på 150 000 ton hade avgått två dagar tidigare från Stettin med västlig kurs. Vakthavande tjänsteman på departementet läste omedelbart i telefon upp telegrammet för Koht. Hon var skakad men Koht tog det hela med ro. När vederbörande på Kohts direkta fråga svarade att hon trodde att transportflottan var på väg mot Norge, genmålde Koht att detta trodde han inte. Den skulle "nok ut i Atlanteren". Tjänstemannen sände en kopia av telegrammet till marinstaben, medan Koht, som sagt, inte ansåg sig böra orientera vare sig Stortinget eller dess utrikesutskott.

Måndagen den 8 april lade västmakterna enligt sitt tidigare beslut ut minor i norska vatten. Det tyska transportskeppet Rio de Janeiro med tyska soldater ombord torpederades vid samma tid av en polsk ubåt utanför Lillesand. Tyska

soldater hade räddats iland och öppet sagt sig vara på väg till Bergen. Dessa händelser och tidigare hot från västmakterna togs nu upp till debatt i Stortinget. Men fortfarande ignorerade Koht de hotfulla uppgifter från tysk sida som han fått besked om från Berlin-ambassaden.

Och vidare – man tror inte att det är sant – när generalstabschefen och "kommanderende general" (närmast motsvarande Sveriges ÖB) begärde ögonblicklig mobilisering i Sydnorge, fick de av den socialdemokratiske försvarsministern order om att först utarbeta "et omkostningsoverslag for en slik mobilisering".

Den 9 april

Vid 1-tiden på natten till den 9 april väcktes Hambros hustru av flyglarm. Hon skakade liv i sin make, som sovit bara två timmar. Han fick kontakt med Norsk Telegrambyrå, som meddelade att främmande krigsfartyg var på väg upp genom Oslofjorden. Medan han ringde stats- och försvarsministrarna, löpte uppgifter in om tyska enheter på väg in i Bergen och Trondheim.

Än en gång visade det sig vad en enda handlingskraftig och viljestark personlighet kan åstadkomma i ett läge då landets regering förlorat all kontroll över utvecklingen. Hambro insåg omedelbart vad som skulle bli följderna om tyskarna hann gripa kungahuset, Stortinget och regeringen. Han tog ledningen av Norge denna gråkalla april morgon.

Handlingsschemat är fantastiskt. Det förtjänar att återges, inte minst med tanke på att Hambro hade bara några få timmar till sitt förfogande. Klockan var

redan 3 denna aprilnatt.

Han beordrade Stortingets direktör att samla all personal, nödvändig materiel, protokoll och arkiv för avresa med ett extratåg, som han också tog initiativ till. Det skulle tidigt på morgonen avgå till Hamar, drygt tio mil norr om Oslo. Han lät kalla de 150 ledamöterna av Stortinget för avresa med samma tåg. De som inte kunde nå tåget skulle bege sig till Hamar med bil. Konungen och regeringen orienterades om de mått och steg Hambro tagit. De tvekade inte att medfölja extratåget. Han gav vidare order om att bussar och lastbilar skulle anskaffas för ytterligare behövliga transporter och kontrollerade själv att alla hemliga rapporter i Stortinget omhändertagits.

Han tog sedan initiativet till den kungliga resolution som enligt grundlagen medgav ett stortingssammanträde utanför Oslo. Inget fick underlåtas – menade han – som skulle möjliggöra för tyskarna att på konstitutionella grunder ogiltigförklara de beslut som regering och storting kunde komma att fatta.

Klockan 4.20 på morgonen hade det tyska sändebudet i Oslo sammanträffat med Koht och ställt det ultimatum på norsk underkastelse som regeringen kort därefter avvisat. I övrigt var förvirringen och passiviteten inom regeringen total. Koht hade inte lust att brådstörtat lämna Oslo. Nygaardsvold var tveksam. Men båda – liksom regeringen i övrigt – blev övertygade av Hambro. I ett läge då strid pågick i Drøbaksundet och kryssaren Blücher sänkts samt tyska trupper väntades marschera genom Oslo bara några timmar senare, förordade försvarsministern en "stille mobilisering" som skulle ta flera dagar att genomföra. Militären

protesterade men fick veta att "slik skulle det være".

När Nygaardsvold med bil anlände till Hamar vid 10-tiden på morgonen, var han helt nedbruten. "Hans liv var rast sammen." Han grät och bönföll Hambro att överta regeringsansvaret. Regeringen ville omedelbart avgå.

Åter visade Hambro förmåga att förutse ett besluts konsekvenser. Ett regeringsbyte mitt i den krigssituation som nu förelåg med flertalet större norska städer i tysk hand måste – menade han – än mer öka förvirringen och skaka Norges folk. Regeringen Nygaardsvold var känd. Den var Norges lagliga regering. En regeringsombildning kunde göra ont värre.

Därmed blev det. Konungen och de andra partiledarna anslöt sig till Hambros uppfattning. Nygaardsvold anmodades sitta kvar. Det var emellertid med bitterhet som Hambro senare konstaterade, att regeringen Nygaardsvold betraktade denna anmodan som ett enhälligt förtroendevotum, något som Hambro fann ligga helt "på siden av sanningen". Det skapades ett falskt intryck som missbrukades partipolitiskt "til å skape en glorie som var uhistorisk".

Redan efter några timmar i Hamar blev det känt att tyska förband var på väg norrut i syfte att fullfölja sitt ursprungliga mål att gripa den norska statsledningen i dess helhet. Hambro beordrade åter ett extratåg, som med knappast möjliga varsel skulle avgå till Elverum.

Uppgifter ingick om att en tysk avdelning stod bara 15 km från Hamar. Det redan inledda stortingsmötet i Hamar bröts. I den mörka aprilkvällen drog statsledningen vidare norrut med extra-

tåget och insatta bussar. På vägen passerade de ett kompani norska rekryter, som höll på att barrikadera vägen. Den otränade norska styrkan lyckades senare efter en effektiv och snabb strid med det hundratalet tyska fallskärmsjägare som avsänts från Oslo hindra deras vidare framfart. Tyskarna drog sig tillbaka.

Sent på kvällen öppnades i folkhögskolan i Elverum det stortingsmöte som skulle bli Norges sista på fem år. Hambro var helt på det klara med att Norges ställning som fri nation – även om dess territorium blev besatt av tyskarna – förutsatte möjlighet för regeringen att som laglig representant för det norska folket utöva sin verksamhet även utanför Norges gränser och även utan det stöd som ett samlat storting utgjorde.

För att inte någon tvekan skulle uppkomma om regeringens konstitutionella kompetens, förslog Hambro riksdagen att ge regeringen en generell fullmakt att företräda Norges folk i den nödsituation som förelåg. Utan att på förhand ha diskuterat fullmaktsfrågan vare sig med Stortinget eller med regeringens medlemmar och utan att ha hunnit skriva ned texten, dikterade han på stående fot inför Stortinget den så kallade Elverums-fullmakten, som möjliggjorde för den norska regeringen att i London ta tillvara rikets intressen och "treffe de avgjørelser og beføyelser på Stortingets og Regjeringens vegne som må anses for påkrevd av hensyn til landets sikkerhet og fremtid".

Det uppkom ingen debatt om förslaget. Elverums-fullmakten bifölls av Stortinget utan votering. Därefter sjöng församlingen "Ja, vi elsker". Stortingsmötet upplöstes klockan halv tolv på kvällen den 9 april.

Bitterhet över regeringens handlande

Jag ser ingen anledning att ytterligare uppehålla mig vid den norska tragedin och dess vidare förlopp. Vad den klart och tydligt visade är hur godtrogenhet och en i och för sig naturlig fredsvilja samt tron på alla goda krafter i vår onda värld kan förlama handlingskraftiga människor och hur en hel nation kan drabbas, när dess politiker vägrar att se sanningen och att läsa innantill i historiens dramatiska läsebok.

Mot den bakgrund jag här tecknat gör de försök ett i hög grad stötande intryck som den socialdemokratiska regeringen gjorde – både under sin tid i London och senare – att partipolitiskt utnyttja den exceptionella situation som motiverat beslutet att förlänga regeringens fullmakter. Hambro återkom under krigsåren och även senare ständigt till vad han menade var regeringens strävanden att konsekvent sätta partiets intressen före nationens.

Motsättningarna mellan Hambro och London-regeringen var inte sällan skarpa, trots den intensiva verksamhet för sitt land och dess regering som Hambro i sin egenskap av stortingspresident utan storting bedrev på det internationella fältet och inte minst i Förenta Staterna.

Även om bitterheten över den socialdemokratiska regeringens handlande, vars fortsatta existens Hambro personligen garanterat, i hög grad förgiftade Hambros liv under och efter kriget, satte han alltid Norges bästa före sina personliga intressen.

Ansvarsdebatten i Stortinget 1948

Inte minst kom detta att präglade den stora uppgörelse som ägde rum i Stortinget

1948 på grundval av ett betänkande av den kommission som tillsatts efter fredsslutet för att granska förhållandena före 1940 års katastrof och därefter. Kommissionen hade att uttala sig om ansvaret för händelseförloppet och om de försummelser som förekommit.

Debatten om betänkandet ägde rum i Stortinget i oktober 1948. Den blev bitter och varade en hel vecka. Den kulminerade i ett inlägg av Hambro som gjorde fortsatt debatt överflödig.

I Stortinget förelåg då inte mindre än fyra förslag, som alla var starkt kritiska, skulle ha skapat bitterhet och inte dragit streck över det förflutna. Hambros tal rensade luften och banade väg för försöning.

Talet föranledde Nygaardsvold att konstatera att "han følte Hambros tale som den største dagen i sitt liv".

I sitt tal varnade Hambro Stortinget för att gå till votering "over temaer som er oppstillet slik att hvordan voteringens utfall enn blir, vil det skape sårhet hos de personer det går ut over, om hvem man muligens kunne ha lov til å si – og jeg kunne tenke meg uten noen særlig grad av profetisk visdom – at *de gjorde det så godt de kunne. Deri ligger deres unskjyldning, og deri ligger deres dom.*"

Striden upphörde. Alla förslag drogs tillbaka. Voteringen slutade i ett enhälligt beslut att ärendet inte skulle föranleda någon Stortingets åtgärd.

Paralleller med Sverige

Efter den minst sagt dystra skildring av skeendet i vårt nära grannland som biografen över Hambro ger oss om passivt önsketänkande, bristande handlingsförmåga och partipolitiska fejder kan man

fråga sig om vi i Sverige har anledning att slå oss för vårt bröst över vårt eget betende före och under det stora kriget.

Därmed är jag tillbaka på A 1:s kaserngård den 9 april och den mobilisering som utan detta ords nämnande därefter genomfördes i Sverige. De förband som befann sig i norra Sverige och i vissa fall var i färd med att inlastas för hemtransport efter den långa beredskapstjänstgöringen sedan hösten 1939, fick order att vända tillbaka. Större delen av Sveriges militära styrkor försattes inom loppet av ett par dagar på krigsfot.

Även i Sverige blev det det konservativa partiets politiker och tänkare som gav prov på verklighetssinne och ansvarstagande.

Man har likväl all anledning att fråga sig om svenska politikernas framsynthet, realism och mod under åren dessförinnan varit stort bättre än våra norska vänners. Det officiella Sveriges hantering av Hambro under dennes vistelse i Stockholm borde höra till det som vi har all anledning att skämmas över. Parallellerna mellan Norge och Sverige är i många hänseenden slående. Även i Sverige blev det det konservativa partiets politiker och tänkare som gav prov på verklighetssinne och ansvarstagande mot politiskt önsketänkande folk och partier. Högerpartiet varnade. Det påvisade de alltmer hotande krigsriskerna. Det krävde förstärkning av försvaret, alltmedan socialdemokraterna och övriga partier länge befann sig på den pas-

siva nej-sidan. Om än försvarsviljan icke var lika utpräglad negativ som i Norge, kännetecknades likväl hela 30-talet av motsättningar mellan den svenska högern och de övriga om vad neutraliteten och vårt lands frihet och oberoende krävde.

Så sent som våren 1936 kunde ett antal företrädare för det socialdemokratiska partiet i riksdagen hävda att läget inte var riskfyllt, att man hade anledning att lita på Hitlers försäkringar om tysk fredsvilja samt att denne "statsman" borde "kunna göra anspråk på att bli trodd på sitt ord". Vederbörande talare hänvisade till Danmarks och Norges "goda omdömesförmåga" att avvisa "utrikespolitiska skräckmålningar". När krisen sedan alltmera utvecklade sig nere på kontinenten, blev de försvarsförstärkningar som vidtogs löjligt små i förhållande till vad som i detta läge borde ha skett.

Sveriges bedömningar våren 1940

Det finns all anledning att jämföra det norska skeendet i början av 1940 med de uppgifter som Gunnar Hägglöf lämnar i den bok jag redan hänvisat till, "Det kringrända Sverige".

Kort efter nyår 1940 hade Jacob Wallenberg till den dåvarande kabinetssekreteraren Erik Boheman vidarebefordrat konfidentiella uppgifter från Hitlers nära omgivning att en planläggning pågick om ett eventuellt angrepp mot Norge. Jacob Wallenberg hade bett Boheman att "i största hemlighet" orientera Oslo. Boheman hade till norska utrikesdepartementet i brev framfört "J W:s hälsning".

Den 27 mars hade Hägglöf orienterats

av den svenske Berlin-ambassadören Arvid Richert om allt livligare rykten om angrepp inte bara mot väster utan också mot Danmark.

Jacob Wallenberg, som var starkt engagerad i handelsförhandlingar med tyskarna, hade under loppet av mars tyckt sig skönja det ena tecknet efter det andra på en fristående tysk aktion mot både Danmark och Norge. Framstående tyska militärer hade givit honom "en rätt klar bild av de tyska anfällsplanerna". Här om hade Wallenberg underrättat Boheman. Men Wallenberg hade - säger Hägglöf - "fått intrycket att såväl Boheman som Günther och den politiska avdelningen ställde sig tveksamma eller rent av avvisande mot hans rapport".

Mot slutet av mars och i början av april började nya varnande underrättelser inströmma från beskickningen i Berlin. Marinattachén, kommandörkaptenen Forshell, hade fått "många otroligt öppenhjärtiga upplysningar av storamiralen Raeders stabschef". Günther och Boheman hade emellertid tyckts anse att de tyska truppsamlingarna varit motiveerade enbart av rykten om kommande västallierade landsättningar i Norge.

Richert hade då fått i uppdrag att för tyske statssekreteraren Weizsäcker framhålla "att det icke fanns någon anledning för närvarande att frukta brittisk kränkning av Nordens neutralitet. Svenska regeringen hade för avsikt och ansåg sig vara i stånd att avvisa eventuella intrång. Betydande svenska militärstyrkor var samlade i norr."

Weizsäcker hade, när Richert den 2 april framfört budskapet, svarat att han var skeptisk till den svenska regeringens optimistiska uppfattning. Han hade hän-

visat till franska officiösa meddelanden som givit rakt motsatt intryck. Han hade undrat om man inte i Stockholm tog alltför lätt på saken. Weizsäcker hade emellertid på Richerts fråga om tyska trupp-sammandragningar svarat "att han där-om icke hade några underrättelser".

Samma dag, den 2 april, hade den brittiska ambassadören i Stockholm telegraferat till Foreign Office om uppgifter "från svenska utrikesdepartementet" om tyska trupp- och fartygskoncentrationer i Nordtyskland. Den allmänna uppfattningen i London tycktes emellertid ha varit att trupp-sammandragningarna kunde betraktas som försiktighets-åtgärder och att Tyskland icke skulle företa någon aktion i Skandinavien.

Den 4 april hade Richert telegraferat till UD att en utländsk militärattaché från tysk militär källa fått veta att "till början av nästa vecka planerats överfall på Danmark och Holland och eventuellt också Norge". Richert hade tillagt att källan ansågs "mycket tillförlitlig" samt att både den danska och den norska legationen fått samma informationer och sänt specialkurirer till Köpenhamn och Oslo.

Om just detta har biografen över Hambro ingenting att säga.

Richerts meddelande hade – säger Häggglöf – inte föranlett någon åtgärd vare sig i Köpenhamn, Oslo eller Stockholm. Försvarsminister Sköld "ansåg inte att Tyskland hade tillräckliga resurser för att besätta både Danmark och Norge". Trots att den svenska militärattachén i Berlin, Juhlin-Dannfelt, två dagar tidigare hade "försäkrat Sköld att den tyska krigsmakten förfogade över resurser som var mer än väl tillräckliga

för att besätta Danmark och Norge".

Den 5 april hade den brittiska Stockholms-ambassadören till utrikesminister Günther överlämnat den not jag tidigare talat om och som utarbetats vid det Interallierade Högsta Rådets sammanträde den 28 mars. Günther hade enligt ambassadören blivit mycket upprörd men lugnats av briterne med att noten icke var riktad direkt mot Sverige. Dess ändamål hade varit att ge briterne "fria händer att möta framtida nödvändigheter". De allierade skulle icke "landsätta några styrkor i Skandinavien om icke tyskarna gjorde detta först."

Günther hade efter att ha fått detta besked förklarat för den brittiske ambassadören att han "kände sig mycket lätad". Den brittiska regeringens försäkran "hade skingrat han egentliga oro."

Det finns ingen anledning att rikta kritik mot den svenska handlingskraften efter den 9 april. Däremot för åren dessförinnan.

Ännu den 7 april hade alltså enligt Häggglöf den svenska utrikesledningen varit "inställd på att tyskarna icke skulle landstiga i Skandinavien om icke västmakterna gjorde det".

Händelserna den 8 april bekräftade att både den svenska utrikesledningen och regeringen underskattat lägets allvar. På morgonen ingick uppgifter om den allierade minutläggningen i norska territorialvatten. Därefter kom rapporter om stora tyska flottenheter på väg norrut genom

Kattegatt och om en 50 km lång marschkolonn genom Schleswig mot den danska gränsen.

Jag erinrar om vad jag tidigare sagt om den svenske ÖB:s framförda krav den 4 april om förstärkt försvarsberedskap och den 8 april om mobilisering av bla två arméfördelningar i södra Sverige – krav vilka Sköld avvisat. Endast de två fördelningarnas befäl, men ej deras manskap, hade ÖB fått inkalla.

Det finns ingen anledning att rikta kritik mot den svenska handlingskraften ef-

ter den 9 april. Däremot för åren dessförinnan. Och även om vår försvarsberedskap var långt bättre än den norska, är likväl de långtgående paralleller jag tidigare talat om fullt befogade. En nästan otrolig aningslöshet präglade de två ländernas statsledningar före och under våren 1940.

På ingendera sidan om Kölen hade man varit beredd att beakta det mångtusenåriga rådet "Si vis pacem para bellum".

Slå ett slag för Svensk Tidskrift

Hjälp till att sprida Svensk Tidskrift!

Beställ prenumeration för 1986 eller provnummer till vänner och bekanta.

Ring in beställningen på telefon 08/67 59 55.